

ΟΙ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΘΕΣΜΟΥΣ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΡΩΜΑΙΟΚΡΑΤΙΑ

Ἐκ τῆς ἐπιγραφικῆς ὑλικῆς, ποὺ ἔχουμε συγκεντρώσει γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ *Corpus ἀρχαίων ἐπιγραφῶν τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας*, ἀντλεῖ κανεὶς ἀρκετὲς πληροφορίες σχετικὰ μὲ τοὺς θεσμοὺς τῆς περιοχῆς αὐτῆς κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ. Οἱ πληροφορίες αὐτὲς εἶναι πραγματικὰ πολύτιμες, ἂν σκεφτεῖ κανεὶς ὅτι εἰδικὰ γιὰ τοὺς πολιτικοὺς θεσμοὺς τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἐξαχθοῦν ἀναλογικὰ συμπεράσματα μὲ βάση τὶς ἐπιγραφικὲς πηγὲς τῆς ὑπόλοιπης Μακεδονίας. Κι αὐτό, γιατί ἡ Δυτικὴ Μακεδονία, ὅπως εἶναι γνωστὸ, διατήρησε τὴν αὐτονομία της καὶ μετὰ τὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση κι ἔτσι ἐπικράτησε σὲ αὐτὴ μιὰ ἀρκετὰ ἰδιόρρυθμη διοικητικὴ κατάστασις¹.

Οἱ ἐπιγραφικὲς μαρτυρίαι ποὺ ὑπάρχουν στὴ διάθεσή μας ἀφοροῦν τόσο τοὺς πολιτικοὺς ὅσο καὶ τοὺς θρησκευτικοὺς καὶ κοινωνικοὺς θεσμοὺς ποὺ ὑπῆρχαν στὴ Δυτικὴ Μακεδονία κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ. Ἄξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ὑπάρχουν ὀρισμέναι μαρτυρίαι ποὺ εἶναι μοναδικὲς γιὰ τὴν ἱστορία τῶν μακεδονικῶν θεσμῶν. Ἄλλαι πάλι μαρτυρίαι πλουτίζουν τὶς γνώσεις μας μὲ περισσότερὲς λεπτομέρειαι σχετικὰ μὲ θεσμοὺς ποὺ μᾶς εἶναι ἤδη γνωστοὶ ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπὴ Μακεδονία.

Α΄ ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ

1) *Κοινά*. Ἡ Δυτικὴ Μακεδονία, κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ, ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι διαιρημένη σὲ ἔθνη (Λυγκηστῆς, Ὀρέστες, Ἐλιμιῶτες, Ἑορδοί). Κάθε ἔθνος εἶχε τὴ δική του πολιτικὴ καὶ διοικητικὴ ὀργάνωσις, τὸ *κοινό*. Τὸ ἐθνικὸ αὐτὸ κοινὸ ἦταν μιὰ ὁμοσπονδιακὴ ἔνωσις ὅλων τῶν πόλεων καὶ κοινοτήτων τοῦ ἔθνους καὶ τὸ συγκροτοῦσαν ἀντιπρόσωποι τοὺς ποὺ συνέρχονταν στὴν ἔδρα τοῦ κοινοῦ.

Σὲ τιμητικὴ ἐπιγραφή (1ου μ.Χ. αἰ.) γιὰ τὸν αὐτοκράτορα Κλαύδιο Α΄ (ἢ Νέρωνα) ποὺ βρέθηκε στὸ Ἄργος τὸ Ὀρεστικόν², καθὼς καὶ σὲ ἐπιγρα-

1. Βλ. Δ. Κανατσούλη, Ἡ ὀργάνωσις τῆς Ἄνω Μακεδονίας κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, «Ἀρχαία Μακεδονία I» [=«Πρακτικὰ Α΄ Διεθνoῦς Συμποσίου, Θεσσαλονίκη, 26-29 Αὐγούστου 1968»], Θεσσαλονίκη 1970, 186-187.

2. Βλ. BSA 18 (1911/12) 179, ἀρ. 23 [=N. Παπαδάκι, Ἐκ τῆς Ἄνω Μακεδονίας, «Ἀθηνᾶ» 25 (1913) 440, ἀρ. 27].

φή (143/4 μ.Χ.) από τὸ Κρανοχώρι Καστοριάς¹, ἀναφέρεται τὸ *κοινὸ τῶν Ὀρεσιῶν*². Τὸ κοινὸ αὐτὸ, ποὺ ἔδρα του ἦταν πιθανότατα τὸ Ἄργος τὸ Ὀρεστικό, μᾶς εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὸν 3ο ἀκόμη π.Χ. αἰῶνα ἀπὸ ἐπιγραφὴ τῆς Δήλου³. Ἔτσι θεωρεῖται πολὺ πιθανὸ ὅτι ἦταν τὸ πρῶτο κοινὸ ποὺ ἰδρύθηκε στὴν Ἄνω Μακεδονία καὶ σύμφωνα μὲ τὸ πρότυπό του φαίνεται ὅτι ὀργανώθηκαν, κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ, καὶ τὰ ἄλλα κοινὰ τῆς περιοχῆς⁴.

Ἐνα ἄλλο παρόμοιο ἐθνικὸ κοινὸ, τὸ *κοινὸ τῶν Ἐλιμιωτῶν*⁵, ἀναφέρεται σὲ δυὸ τιμητικὲς ἐπιγραφές (2ου μ.Χ. αἰ.) γιὰ τοὺς αὐτοκράτορες Ἀντωνίνο Πίο (138-161 μ.Χ.) καὶ Μ. Αὐρήλιο Ἀντωνίνο (161-180 μ.Χ.), ποὺ βρέθηκαν στὴν Αἰανή⁶. Τὸ κοινὸ αὐτὸ εἶχε πιθανότατα τὴν ἔδρα του στὴν Αἰανή, ποὺ ἦταν ἡ πιὸ σπουδαία ἐλιμιωτικὴ πόλη κατὰ τὴν περίοδο τῆς ρωμαϊοκρατίας.

Δυστυχῶς δὲν μᾶς εἶναι τίποτε γνωστὸ ὡς τώρα σχετικὰ μὲ τὴν ἐσωτερικὴ ὀργάνωση καὶ τὶς ἀρμοδιότητες τῶν ἐθνικῶν αὐτῶν κοινῶν. Εἶναι ὅμως πολὺ πιθανὸ ὅτι οἱ ἐπιμελητές, ποὺ μνημονεύονται στὰ τιμητικὰ μνημεῖα τῶν παραπάνω αὐτοκρατόρων, ἦταν ἄρχοντες τῶν κοινῶν. Ἐπίσης, ὁ θεσμὸς τοῦ ἀγωνοθέτη, ποὺ ἀναφέρεται στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὸ Ἄργος τὸ Ὀρεστικό, πρέπει νὰ ἔχει σχέση μᾶλλον μὲ τὸ κοινὸ τῶν Ὀρεσιῶν παρὰ μὲ τὴν πόλη. Κι αὐτὸ, γιὰ τὴν μιὰ μεριά τέτοιος θεσμὸς δὲν μᾶς παραδόθηκε γιὰ καμιὰ μακεδονικὴ πόλη· ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά παρόμοιος θεσμὸς μᾶς εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὸ *κοινὸ τῶν Μακεδόνων*⁷. Ἀξιοσημείωτο εἶναι μάλιστα τὸ γεγονὸς ὅτι στὴν ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὸ Ἄργος τὸ Ὀρεστικό τὸ ἴδιο πρόσωπο (ὁ Ἀλέξανδρος) ἔχει ταυτόχρονα τὰ ἀξιώματα τοῦ ἐπιμελητῆ καὶ τοῦ ἀγωνοθέτη. Τέλος, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ τοῦ Κρανοχωρίου, τὰ κοινὰ ἐκπροσωποῦσαν τὶς ὁμόσπονδες πόλεις στὶς ἐξωτερικὲς τοὺς σχέσεις.

1. Βλ. Μ. Δ ή μ ι τ σ α, Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγόμενοις καὶ μνημείοις σφωζόμενοις, Ἀθήναι 1896, ἀρ. 217 [= JHS 33 (1913) 337, ἀρ. 17].

2. Σχετικὰ μὲ τὸ κοινὸ αὐτὸ βλ. Δ. Κ α ν α τ σ ο ὑ λ η, Ἡ ὀργάνωσις τῆς Ἄνω Μακεδονίας, 186-188.

3. IG XI, 4, 1118. Πρβ. S t . D o w - C h . E d s o n , «Harvard Studies» 48 (1937) 128.

4. Δ. Κ α ν α τ σ ο ὑ λ η, Ἡ ὀργάνωσις τῆς Ἄνω Μακεδονίας, ὁ.π., 186-187.

5. Σχετικὰ μὲ τὸ κοινὸ αὐτὸ βλ. Δ. Κ α ν α τ σ ο ὑ λ η, Τὸ κοινὸν τῶν Ἐλιμιωτῶν, «Ἀρχαία Μακεδονία II» [=«Πρακτικὰ Β' Διεθνoῦς Συμποσίου, Θεσσαλονίκη, 19-24 Αὐγούστου 1973»], Θεσσαλονίκη 1977, 129-134.

6. Βλ. Δ. Κ α ν α τ σ ο ὑ λ η, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον Σφενδόνη», 1954, 210-211· τ ο ὕ ἰ δ ι ο υ, Τὸ κοινὸν τῶν Ἐλιμιωτῶν, ὁ.π., 130=F. P a r a z o g l o u, «Živa Antika» 9 (1959) 163=SEG 17 (1960) 83, ἀρ. 313.

7. Βλ. Δ. Κ α ν α τ σ ο ὑ λ η, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων, «Μακεδονικά» 3 (1953/55) 69-70.

Τὰ ἐθνικά αὐτὰ κοινὰ θὰ πρέπει νὰ διατηρήθηκαν ὡς τις ἀρχές τουλάχιστον τοῦ 3ου μ.Χ. αἰώνα, ὅποτε ἡ Ἄνω Μακεδονία ἔχασε τὴν αὐτονομία της καὶ ὑπαγόταν πιά στὴ ρωμαϊκὴ ἐπαρχία Μακεδονία. Κι ἂν τυχὸν ἐξακολουθοῦσαν νὰ ὑπάρχουν, θὰ εἶχαν χάσει τὸν πολιτικὸ τους χαρακτήρα καὶ θὰ μεταβλήθηκαν σὲ ἀπλές λατρευτικὲς ἐνώσεις, ποῦ κύριο ἔργο τους θὰ ἦταν ἡ αὐτοκρατορολατρεία¹.

2) *Ἐκκλησία τοῦ δήμου*. Ὁ θεσμὸς αὐτός, ποῦ ἀναφέρεται στὶς ἐπιγραφές πάντα μὲ τὸν ὄρο ὁ *δήμος*, μᾶς εἶναι γνωστός στὴ Δυτικὴ Μακεδονία ἀπὸ ἐπιγραφὴ ἄγνωστης ἐλιμιωτικῆς πόλης ποῦ βρισκόταν κοντὰ στὴ σημ. Κοζάνη². Ἐπίσης ἀναφέρεται ἄλλη μιὰ φορά, μὲ τὸν ὄρο ὅμως *ἐκκλησία*, στὸ δόγμα τῶν Βαττυναίων³. Ἀπὸ τὸ δόγμα μάλιστα αὐτὸ πληροφοροῦμαστε ὅτι στὴν ὄρεστικὴ πόλη Βάττυνα τὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου τὴ συγκαλοῦσε ὁ πολιτάρχης («ἐκκλησίας ἀγομένης ὑπὸ τοῦ Βαττυναίων πολιτάρχου»)⁴.

3) *Πολιταρχία*. Γιὰ τὸ θεσμὸ τῆς πολιταρχίας⁵, πολὺ γνωστὸ ἀπὸ ἐπιγραφές τῆς ὑπόλοιπης Μακεδονίας, ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία ἔχουμε δύο ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες ἀπὸ τὴν ἀρχαία Λύκα⁶ καὶ τὴ Βάττυνα (143/4 μ.Χ.)⁷. Οἱ ἐπιγραφικὲς αὐτὲς μαρτυρίες⁸ παρουσιάζουν ἀξιόλογο ἐνδιαφέρον, γιατί πλουτίζουν τὶς γνώσεις μας γιὰ τὸ θεσμὸ αὐτὸ μὲ ὀρισμένες λεπτομέρειες, ποῦ εἶναι ἄγνωστες ἀπὸ τὶς ἐπιγραφικὲς πηγές τῆς ὑπόλοιπης Μακεδονίας.

Συγκεκριμένα, σχετικὰ μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πολιταρχῶν, οἱ ὁποῖοι γενικὰ στὶς μακεδονικὲς πόλεις ἀποτελοῦσαν εἰδικὴ συναρχία μὲ ἓναν πρόεδρο ἐπικεφαλῆς⁹, πληροφοροῦμαστε γιὰ πρώτη φορά ὅτι ἦταν

1. Βλ. Δ. Κανατσούλη, Τὸ κοινὸν τῶν Ἐλιμιωτῶν, 134.

2. Χ. Μακαρόνα, ΑΕ 1936, Ἀρχ. Χρονικά, 9-10, ἀρ. 17. Βλ. καὶ F. Paraglou, Makedonski gradovi u rimsko doba, Skorje 1957, 178.

3. JHS 33 (1913) 337 κ.έ., ἀρ. 17 = Δήμιτσα, Ἡ Μακεδονία, ἀρ. 217.

4. JHS, ὁ.π., ἀρ. 17, στ. 1-2. Βλ. καὶ Ν. Παπαδάκι, «Ἀθηνᾶ» 25 (1913) 462-467.

5. Γενικὰ γιὰ τὸ θεσμὸ αὐτὸ βλ. Δ. Κανατσούλη, Περὶ τῶν πολιταρχῶν τῶν Μακεδονικῶν πόλεων. ΕΕΦΣΑΠΘ 1957, 157 κ.έ. = Ἡ μακεδονικὴ πόλις, «Μακεδονικά» 5 (1961/63) 31-45. C. Schuler, The Macedonian Politarchs, «Classical Philology» 55 (1960) 90-100. J. Oliver, Civic Constitutions for Macedonian Communities, «Classical Philology» 58 (1963) 164-165. F. Gschhitzer, RE, Suppl. XIII (1973), στ. 483-500. B. Helly, Politarques, poliarques et politophylarques, «Ἀρχαία Μακεδονία II», 531-544.

6. SEG 24 (1969), ἀρ. 589 = Φ. Πέτσα, Χρονικά Ἀρχαιολογικά, «Μακεδονικά» 15 (1975) 311.

7. JHS, ὁ.π.

8. Ἄν εἶναι σωστὴ ἡ συμπλήρωση «[πολιταρχοῦ]ντος», ποῦ πρότεινε ὁ Ἀρβανιτόπουλος (ΠΑΕ 1912, 243) σὲ τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τὸν Κλαύδιο ἀπὸ τὸ Ἄργος τὸ ὄρεστικό, τότε ἔχουμε μιὰ τρίτη ἐπιγραφικὴ μαρτυρία γιὰ τὸ θεσμὸ αὐτό.

9. Βλ. Δ. Κανατσούλη, Ἡ μακεδονικὴ πόλις, ὁ.π., 34-35.

δυνατό μιά πόλη νά εἶχε ἕνα μόνο πολιτάρχη, ὅπως στή Λύκα («(π)ολιταρχοῦντος»)¹ καί στή Βάττυνα². Ἴσως δὲν εἶναι ἀπίθανη ἡ ὑπόθεση ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιταρχῶν εἶχε σχέση μετὰ τὸ μέγεθος τῆς πόλης.

Ἐπίσης, ἀπὸ τὸ δόγμα τῶν Βαττυναίων ἀντλοῦμε πολὺτιμες πληροφορίες σχετικὰ μετὰ τὴν ἀρμοδιότητα καὶ τὴν δικαιοδοσία τῶν πολιταρχῶν. Ἔτσι, μαθαίνουμε ὅτι στὴν πόλη Βάττυνα ὁ πολιτάρχης συγκαλοῦσε τὴ βουλή καὶ τὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου³ καὶ εἶχε τὴν προεδρία στὶς συνεδριάσεις τους. Ἀκόμη ἔφερνε στὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου τὰ προβουλευόμενα τῆς βουλῆς γιὰ ψήφιση, σφράγιζε τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου⁴ καὶ ἀναλάμβανε σὲ συνέχεια τὴν ἐκτέλεση τῶν ἀποφάσεών της⁵. Ἀπὸ τὴν ἴδια ἐπιγραφή πληροφοροῦμαστε ἐπίσης ὅτι στὴ δικαιοδοσία τοῦ πολιτάρχου ἦταν καὶ ἡ χορήγηση «πολιτείας» σὲ ξένους⁶. Ποινὲς στὸν πολιτάρχη μποροῦσε νὰ ἐπιβάλλει μόνο ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου⁷.

5) *Πρεσβεία*. Ὁ θεσμὸς τῆς πρεσβείας ἀναφέρεται πολὺ συχνὰ στὶς ἐπιγραφὲς τῆς Μακεδονίας· γιὰτις πολλὲς φορὲς οἱ μακεδονικὲς πόλεις, γιὰ τὴν ἱκανοποίηση διαφόρων αἰτημάτων τους, ἔστελναν στὸν αὐτοκράτορα ἢ στὸ Ρωμαῖο διοικητὴ τῆς ἐπαρχίας ἀντιπροσωπεῖα ἀπὸ ἐπιφανεῖς πολῖτες («πρεσβεία»)⁸. Ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία ὅμως ὁ θεσμὸς αὐτὸς μᾶς εἶναι γνωστὸς ἀπὸ μιά μόνο ἐπιγραφή πού βρέθηκε στὸ Κρανοχώρι Καστοριάς⁹. Πρόκειται γιὰ πρεσβεία πού εἶχε σταλεῖ στὸ Ρωμαῖο ἐπαρχο τῆς Μακεδονίας.

6) *Ἀρχοντες γυμνασίου*. Βλ. πιὸ κάτω (σσ. 300-302), ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὸ θεσμὸ τῆς ἐφηβείας.

Β' ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ

1) *Ἀρχιεροσύνη*. Οἱ μαρτυρίες πού ἔχουμε ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία γιὰ τὸ θεσμὸ αὐτὸ προέρχονται ἀπὸ ἐπιγραφή (2ου μ.Χ. αἰ.) τῆς ἀρχαίας

1. Βλ. πιὸ πάνω, σ. 297, στίμ. 6.

2. JHS, ὁ.π.

3. JHS, ὁ.π., στ. 1: «ἐκκλησίας ἀγομένης ὑπὸ τοῦ Βαττυναίων πολιτάρχου».

4. JHS, ὁ.π., στ. 15-16, 42.

5. JHS, ὁ.π., στ., 24-25.

6. JHS, ὁ.π., στ. 21, 28.

7. JHS, ὁ.π., στ. 27-30.

8. Γενικὰ γιὰ τὴν πρεσβείαν στὰ ρωμαϊκὰ χρόνια βλ. L i e b e n a m, Die Städteverwaltung, 82 κ.έ. 353 κ.έ. Δ. Κανατσούλη, Ἡ μακεδονικὴ πόλις, «Μακεδονικά» 4 (1955/60) 303.

9. JHS, ὁ.π.

Λύκας¹ κι από μιὰ ἄλλη ἐπιγραφή (3ου μ.Χ. αἰ.) ἐντοιχισμένη σὲ ἐκκλησία τοῦ Βελβεντοῦ Κοζάνης². Τὸ πρόσωπο ὅμως ποῦ ἀναφέρεται στὴν ἐπιγραφή τοῦ Βελβεντοῦ (ὁ Δομίτιος Εὐρύδικος) θὰ πρέπει νὰ ἦταν ἀρχιερέας κάποιας τοπικῆς λατρείας στὴ Βέροια. Στὴν πιθανὴ αὐτὴ ὑπόθεση, ποῦ τὴ διατύπωσε ὁ Ch. Edson³, ὀδηγεῖται κανεὶς ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Δομίτιος Εὐρύδικος εἶναι γνωστὸς γιὰ τὴ δράση του στὴ Βέροια ἀπὸ ἐπιγραφή τῆς ἴδιας ἐποχῆς⁴.

2-4) *Μακεδονιάρχης - Ἱεροφάντης - Πρεσβυτεράρχης τῶν Ὀλυμπίων*. Τὰ ἀξιώματα αὐτὰ εἶχε ὁ ἴδιος Δομίτιος Εὐρύδικος, ποῦ ἀναφέρεται στὴν ἐπιγραφή τοῦ Βελβεντοῦ: «Δομίτιος Εὐρύδικος] / ὁ μακεδονιάρχη[ς] καὶ ἀρχιερεὺς κα(ι) πρεσ/βυτεράρχης τῶν Ὀλυμ/πίων καὶ ἱεροφάντη[ς]». Καὶ οἱ τρεῖς αὐτοὶ θεσμοὶ δὲν πρέπει νὰ ἔχουν σχέση μετὰ τὴν τοπικὴ θρησκευτικὴ ὀργάνωση τῆς ἀρχαίας πόλης κοντὰ στὸ σημ. Βελβεντό, ποῦ ἦταν ἡ ἰδιαίτερη πατρίδα τοῦ Δομίτιου Εὐρύδικου, ἀλλὰ μᾶλλον μετὰ τὴν ἐπαρχιακὴ ὀργάνωση, δηλ. μετὰ τὸ *κοινὸ τῶν Μακεδόνων* ποῦ ἡ ἔδρα του ἦταν στὴ Βέροια⁶.

Ὁ θεσμὸς τοῦ *μακεδονιάρχη* μᾶς εἶναι πολὺ γνωστὸς, γιὰτὶ ἀναφέρεται σὲ 25 περίπου ἐπιγραφὰς ποῦ βρέθηκαν ὡς τώρα στὴν Κεντρικὴ Μακεδονία. Σύμφωνα μετὰ τὶς πληροφορίες ποῦ ἀντλοῦμε ἀπὸ τὸ πλούσιο αὐτὸ ἐπιγραφικὸ ὑλικό, ὁ μακεδονιάρχης ἦταν ὁ ἀνώτατος ἄρχοντας, ὁ πρόεδρος τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων, ὁ ὁποῖος ἀναλάμβανε καὶ τὴν ἀγωνοθεσίαν τῶν ἐπαρχιακῶν ἀγώνων. Ὁ τίτλος αὐτὸς τοῦ προέδρου τοῦ κοινοῦ, ποῦ ἐμφανίζεται στὶς ἐπιγραφικὰς πηγὰς τὸν 3ο μ.Χ. αἰῶνα, ἀντικατέστησε τὸν ἀρχικὸ τίτλο «ἀρχιερεὺς τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων» ποῦ ἦταν σὲ χρῆση κατὰ τὸν 1ο καὶ 2ο μ.Χ. αἰῶνα⁷.

Ὁ θεσμὸς πάλι τοῦ *ἱεροφάντη* εἶναι ἡ δευτέρη φορὰ ποῦ μαρτυ-

1. Φ. Πέτσα, Διόρθωσις ἐπιγραφῆς Ἁγίου Ἀχιλλεῖου, «Μακεδονικά» 6 (1964/65) 287-291=SEG 24 (1969), ἀρ. 588=Bull. ἐρ. 1966, 388, ἀρ. 238.

2. Ch. Edson, «Harvard Theological Review» 21 (1948) 196.

3. Ch. Edson, ὁ.π.

4. AA 57 (1942) 176, ἀρ. 9 καὶ εἰκ. 42 = L. Robert, REG 55 (1942) 343, ἀρ. 96 [= «Hellenica» 5 (1948) 29]=RA 26 (1946) 217, ἀρ. 180. Περισσότερες λεπτομέρειες γιὰ τὸ Δομίτιο Εὐρύδικο, ποῦ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἀξιωμάτων του, εἶχε σπουδαία θέση στὴ ρωμαϊκὴ ἐπαρχία Μακεδονία, βλ. Δ. Κανατσούλη, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων, «Μακεδονικά» 3 (1953/55) 79-82.

5. Βλ. πιὸ πάνω, σημ. 2.

6. Σχετικὰ μετὰ τὸ κοινὸ αὐτὸ βλ. Δ. Κανατσούλη, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων καὶ τὰ συνέδρια τῶν μερίδων, «Προσφορὰ εἰς Στ. Π. Κυριακίδη», Θεσσαλονίκη 1953, 294-304· τοῦ ἴδιου, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων, «Μακεδονικά» 3 (1953/55) 27-102.

7. Γιὰ περισσότερες πληροφορίες σχετικὰ μετὰ τὸ μακεδονιάρχη βλ. Δ. Κανατσούλη, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων, ὁ.π., 58-69.

ρεΐται ἐδῶ ἐπιγραφικά, χωρὶς ὅμως κανένα διαφωτιστικό στοιχεῖο γιὰ τὴν ἀρμοδιότητές του. Ὡστόσο, φαίνεται ὅτι πρέπει νὰ ἔχει σχέση μετὰ τὴν ἐπαρχιακὴ αὐτοκρατορολατρεία καὶ ἐπομένως θὰ ἦταν ἄρχοντας τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων, ποῦ κύριο ἔργο του ἦταν ἡ ὀργάνωση τῆς λατρείας αὐτῆς¹.

Τέλος, σχετικὰ μετὰ τὸ θεσμὸ τοῦ *πρεσβυτεράρχη τῶν Ὀλυμπίων* τὴ μοναδικὴ ἐπιγραφικὴ μαρτυρία ποῦ ἔχουμε ὡς τώρα εἶναι αὐτὴ ἀπὸ τὸ Βελβεντό. Ὡπως δείχνει καὶ ὁ τίτλος του, ὁ πρεσβυτεράρχης — ἀντίστοιχος πρὸς τὸν γερουσιάρχη — πρέπει νὰ ἦταν πρόεδρος κάποιας ὀργάνωσης τῶν πρεσβυτέρων στὴ Βέροια², ποῦ θὰ εἶχε σκοπὸ τὴν οἰκονομικὴ ἐπιχορήγηση τῶν ἐπαρχιακῶν ἀγώνων («τὰ Ὀλύμπια»)³, τοὺς ὁποίους διοργάνωνε ἐκεῖ τὸ κοινὸ τῶν Μακεδόνων.

5) *Ἐπιμελητὲς ἱερῶν*⁴. Ὁ θεσμὸς αὐτός, γνωστός ἀπὸ ἐπιγραφές τῶν Στόβων⁵ καὶ τῆς Λευκόπετρας⁶, μαρτυρεῖται στὴ Δυτικὴ Μακεδονία ἀπὸ δύο ἐπιγραφές ποῦ βρέθηκαν στὴν Αἰανή⁷ καὶ τὴν Ἐξοχή⁸. Οἱ ἐπιγραφές ἀναφέρουν ὀνομαστικὰ τὸν Ἀρχέλαο, ἐπιμελητὴ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Πλούτωνα στὴν Αἰανή, καὶ τὸν Ἀγάθωνα, ἐπιμελητὴ τοῦ ἱεροῦ τῆς θεᾶς Ἐνοδίας στὴν Ἐξοχή. Δυστυχῶς δὲν μᾶς εἶναι τίποτε γνωστὸ γιὰ τὰ καθήκοντα τῶν ἐπιμελητῶν. Ὡστόσο, κρίνοντας ἀπὸ τὴ μνεΐα «προστίμου» καὶ «ἱεροῦ ταμ(ε)ίου» στὴν ἐπιγραφὴ τῆς Ἐξοχῆς, θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσει κανεὶς ὅτι οἱ ἐπιμελητὲς εἶχαν τὴν οἰκονομικὴ διαχείριση τῶν ἱερῶν.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ

1) *Ἐφηβεία*. Ὁ θεσμὸς τῆς ἐφηβείας, πολὺ διαδομένος γενικὰ στὴ Μακεδονία κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ⁹, στὴ Δυτικὴ Μακεδονία μᾶς εἶναι γνωστός ἀπὸ ἐφηβικὸ κατάλογο ἄγνωστης ἀρχαίας πόλης κοντὰ στὸ σημ. Σισάνι¹⁰.

1. Βλ. καὶ Δ. Κανατσούλη, ὀ.π., 43.

2. Σχετικὰ μετὰ τὸ θεσμὸ αὐτὸ βλ. Δ. Κανατσούλη, ὀ.π., 99-102.

3. Γιὰ τὰ «Ὀλύμπια» βλ. Δ. Κανατσούλη, ὀ.π., 94-95.

4. Γενικὰ γιὰ τὸ θεσμὸ αὐτὸ βλ. D a r e m b e r g - S a g l i o, Dictionnaire des antiquités, II 2, 677.

5. ὉJh 28 (1933) 139, ἀρ. 13.

6. Βλ. Φ. Πέτσα, Πολυσήμαντες ἀπελευθερωτικὲς ἐπιγραφές, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον Σφενδόνη», 1977, 134.

7. Βλ. Χ. Μακαρόνι, Ἐκ τῆς Ἐλιμείας καὶ Ἐορδαίας, ΑΕ 1936, 3.

8. Βλ. πρὸ κάτω, σ. 303.

9. Βλ. Δ. Κανατσούλη, Ἡ μακεδονικὴ πόλις, «Μακεδονικά» 4 (1955/60) 280-284.

10. W. M. L e a k e, Travels in Northern Greece, III, 318=CIG, ἀρ. 1957g=L e B a s, ἀρ. 1331=D u c h e s n e, ἀρ. 134=Δ ἡ μ ι τ σ α, Ἡ Μακεδονία, ἀρ. 216=BSA 18 (1911/12) 185-6. ἀρ. 34.

Στὸν κατάλογο, πὸν χρονολογεῖται στὰ 146/7 μ.Χ., ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα 22 ἐφήβων. Ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς τῶν ἐφήβων δείχνει ὅτι ἡ ἄγνωστη ἀρχαία πόλη κοντὰ στὸ σημ. Σισάνι ἦταν σημαντικὴ ἀπὸ δημογραφικὴ τουλάχιστον ἄποψη¹.

Ἀπὸ τοὺς ἐφηβους οἱ περισσότεροὶ ἔχουν ἑλληνικὰ ἢ ρωμαϊκὰ ὀνόματα, ἀρκετοὶ ἀπὸ αὐτοὺς μικτὰ ζευγάρια ὀνομάτων (ἑλληνικὰ καὶ ρωμαϊκὰ) καὶ ἓνας σημετικὸ ὄνομα (Σαμβαθίων). Ὅρισμένα ἀπὸ τὰ ρωμαϊκὰ ὀνόματα ἀνήκουν ἴσως σὲ Ρωμαίους παροίκους· ἡ παρουσία ὅμως τῶν περισσότερων ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἐφηβοὶ ἀντιπροσώπευαν τὴν ἀριστοκρατικὴ τάξη, πὸν εἶχε θιγεῖ ἀπὸ τὸν ἀνθρωπωνυμικὸ ἐκρωμαϊσμὸ περισσότερο ἀπ' ὅ,τι οἱ κατώτερες κοινωνικὲς τάξεις. Ἀξιοσημεῖωτη εἶναι ἡ παρουσία τοῦ ἐφηβου μὲ τὸ σημετικὸ ὄνομα, πὸν μαρτυρεῖ γιὰ πρώτη φορά, ὅσο ξέρω, τὴν ὑπαρξὴ ἰουδαϊκῆς κοινότητος στὴ Δυτικὴ Μακεδονία², πὸν μέλη της φαίνεται ὅτι κατάφεραν νὰ ἀποχτήσουν οἰκονομικὴ δύναμη καὶ νὰ ἀναδειχτοῦν στὴν κοινωνία τῆς πόλης. Ἐχοντας μάλιστα ὑπόψη τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ γυμνάσιο, ὅπου ἀσκοῦνταν οἱ ἐφηβοὶ, ἦταν τὸ πιὸ οὐσιῶδες στοιχεῖο τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἀποτελοῦσε παντοῦ τὴν κυριότερη ἐστία ἐξελληνισμοῦ τῶν ξένων ἐθνικῶν στοιχείων³, τότε μὲ βάση τὰ ὀνόματα τοῦ ἐφηβικοῦ καταλόγου, ὀδηγεῖται κανεὶς στὰ ἐξῆς συμπεράσματα: α) ὅτι ὅσοι ἀπὸ τοὺς Δυτικομακεδόνες εἶχαν θιγεῖ ἀπὸ τὸν ἀνθρωπωνυμικὸ ἐκρωμαϊσμὸ δὲν ἔπαψαν νὰ ζοῦν μὲ τὶς ἑλληνικὲς πολιτιστικὲς παραδόσεις· β) ὅτι οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ τοὺς ξένους παροίκους (Ρωμαίους, Ἰουδαίους κλπ.), ἀκόμη καὶ σὲ περιπτώσεις πὸν διατηροῦσαν τὰ ἐθνικὰ τους ὀνόματα, στὴν πραγματικότητα εἶχαν ἐξελληνιστεῖ.

Ἡ ἐπιγραφή ἀπὸ τὸ Σισάνι παρουσιάζει ἐπίσης ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον γιὰτὶ μᾶς δίνει ὀρισμένες πολὺτιμες πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὴν ὀργάνωση τῆς ἐφηβείας. Ἔτσι, πληροφοροῦμαστε ὅτι τὸ λάδι γιὰ τὸ ἄλειμμα τῶν ἐφήβων τὸ διέθετε ἡ ἴδια ἡ πόλη («ἀλειφούσης τῆς πόλεως»), σὲ ἀντίθεση μὲ ἄλλες μακεδονικὲς πόλεις, ὅπου τὰ ἐξοδα αὐτὰ τὰ ἀναλάμβαναν οἱ ἄρχοντες⁴. Ἀκόμη, ἡ ἐπιγραφή μᾶς κάνει γνωστοὺς δύο θεσμούς, τὸν ἄρχοντα τοῦ γυμνασίου (Τιβέριο Κλαύδιο Ἰουλιανὸ) καὶ τὸν ἐφήβαρχο (Τιβέριο Κλαύδιο Παριανὸ). Ὁ ἄρχοντας τοῦ γυμνασίου μαρτυρεῖται ἐδῶ γιὰ πρώτη φορά στὴ μακεδονικὴ ἐπιγραφικὴ καὶ πρέπει νὰ ἦταν ὁ ἀνώτατος

1. Πρβ. Δ. Κανατσούλη, ὁ.π., 282-283.

2. Σχετικὰ μὲ τὶς ἰουδαϊκὲς κοινότητες στὴν ὑπόλοιπη Μακεδονία βλ. Δ. Κανατσούλη, Ἡ μακεδονικὴ πόλις, ὁ.π., 261-264.

3. Δ. Σαμάρη, Ὁ ἐξελληνισμὸς τῆς Θράκης κατὰ τὴν ἑλληνικὴ καὶ ρωμαϊκὴ ἀρχαιότητα, Θεσσαλονίκη 1980, 192.

4. Βλ. Δ. Κανατσούλη, Ἡ μακεδονικὴ πόλις, «Μακεδονικὰ» 5 (1961/63) 51-52

επόπτης τοῦ γυμνασίου, ἀντίστοιχος μὲ τὸ γυμνασίαρχο, γνωστὸ ἀπὸ ἐπιγραφῆς τῆς ὑπόλοιπης Μακεδονίας¹. Ἀντίθετα ὁ ἐφήβαρχος, ἄρχοντας κι αὐτὸς τοῦ γυμνασίου πού εἶχε τὴν ἐπιμέλεια τῶν ἐφήβων, μᾶς εἶναι γνωστὸς κι ἀπὸ ἄλλες ἐπιγραφές πού βρέθηκαν στὴν ὑπόλοιπη Μακεδονία². Ἡ μνεῖα τῶν ὀνομάτων τους στὴν ἐπιγραφή δείχνει ὅτι καὶ οἱ δύο τους ἦταν ἐπώνυμοι ἄρχοντες τοῦ γυμνασίου καὶ ἡ θητεία τους θὰ διαρκοῦσε ἓνα μόνο χρόνο.

2) *Δουλεία*. Ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας μᾶς εἶναι γνωστὸς στὴ Δυτικὴ Μακεδονία ἔμμεσα ἀπὸ τρεῖς ἀναθηματικὲς ἐπιγραφές ἀπελευθέρων, πού βρέθηκαν ἀντίστοιχα στὴν Ἄνω Κώμη³, στὸ Παλαιογράτσιανο Βελβεντοῦ⁴ καὶ στὸ Ρυάκι⁵, καθὼς κι ἀπὸ ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ ἀνθρωπωνύμια δούλων ἢ ἀπελευθέρων πού μᾶς παραδόθηκαν στὶς ἐπιγραφές⁶. Ἄμεσα ὅμως ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας μᾶς εἶναι γνωστὸς ἀπὸ μιὰ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή δούλου πού εἶχε βρεθεῖ παλιότερα στὴν Κοζάνη⁷ κι ἀπὸ τρεῖς ἀπελευθερωτικὲς πράξεις δούλων πού βρέθηκαν τὰ τελευταῖα χρόνια στὴν Ἐξοχὴ Ἑορδαίας. Οἱ ἐπιγραφές αὐτὲς παρουσιάζουν ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον, γιατί μᾶς δίνουν τὶς πρῶτες ἄμεσες μαρτυρίες γιὰ τὸ θεσμὸ τῆς δουλείας στὴ Δυτικὴ Μακεδονία. Ἐπειδὴ μάλιστα οἱ τρεῖς ἀπελευθερωτικὲς πράξεις παραμένουν ἀκόμη ἀδημοσίευτες⁸, θεωροῦμε σκόπιμο νὰ παραθέσουμε ἀμέσως παρακάτω τὸ κείμενό τους μὲ βάση τὰ ἀπόγραφα πού εἶχαμε κάνει, ὅταν πρὶν ἀπὸ μερικὰ

1. Βλ. Δ. Κανατσούλη, ὁ.π., 52-58. Πρβ. τὸν περίφημο γυμνασιαρχικὸ νόμο τῆς Βέροιας: J. M. R. Cormack, *The Gymnasiarchal Law of Beroia*, «Ἀρχαία Μακεδονία, II», 139-149.

2. Βλ. Δ. Κανατσούλη, ὁ.π., 58-63.

3. Π. Λιούφη, Ἱστορία τῆς Κοζάνης, 32-33=Κ. Σιαμπανόπουλου, Αἰανή, 205-206: «.....ΕΡΟΙΛΟΥΕΥΑΝΟΡ..Ω.. Σ / Σεβαστῆς ἀνδριάντα κατὰ διαθήκην / Διονύσῳ δηναρίων φ' Γάϊος Ἰούλιος / Ζώσιμος ἀπελευθέρως καὶ κληρονόμος / ἀνέθηκε ἔτους πρ' Σεβαστοῦ / τοῦ καὶ ζησ', Ἀρτεμισίου» (ἐπιγραφή τοῦ 148/9 μ.Χ.).

4. Βλ. L. Heuzey, *Le mont Olympe et l'Acarnanie*, ἀρ. 44=Δήμιτσα, Ἡ Μακεδονία, ἀρ. 207=P. Roussel, REG 27 (1914) 455=REG 1930, 369=Baeger, *De Macedonia sacris*, 192: [«Ἐτους...]/[μηνὸς Ἰππερβερ[ε]ταί[ο]υ, Βάσσος Ἀν[τ]ιπάτρου ἐ[λ]/ελευθερωθεῖς/ὑπὸ Ἀντιπάτρου[υ]τ[οῦ] Ἀλεξάνδρου[υ]τ[οῦ] Ἡρακλεῖ Κυνα/(γί)δα».

5. Χ. Μακαρόνα, ΑΕ 1936, 13=Ἀρβανιτόπουλου, ΠΑΕ 1912, 241=Bull. ἑρ. 1944, 213, ἀρ. 120: «Ἐτους ἡ' ἀπὸ (;) / Σεβαστοῦ Καίσαρος / Ἡρακλεῖ, Ἡδο/νῆ Ἀμύντου / ἐλευθερωθεῖσα εὐχαριστήριον».

6. Βλ. Δ. Σαμσάρη, *Τὰ ἀνθρωπωνύμια τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ κράτια μὲ βάση τὶς ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες*, σ. 270.

7. Βλ. Χ. Μακαρόνα, Χρονικὰ Ἀρχαιολογικά, «Μακεδονικά» 2 (1941/42) 638, ἀρ. 89=JHS 66 (1946) 113: «Χρύσεως Φιλίππου / ἀπελευθερὸς Διὶ Ὑψίστῳ εὐχαριστήριον ὑπέ[ρ] / κυρίου ἀπονομάζει / δὲ αὐτῷ ἀμπέλων δύο ὄρχον/ς ἐκ τῶν πε/κουλαρίων».

8. Βλ. BCH 1959, 697-700 καὶ Arch. Rep. 1959, 14, ὅπου μερικὴ παρουσιάσθη τους.

χρόνια μελετήσαμε τις ἐπιγραφές¹:

α) Ἐπιγραφή τοῦ 262 (;) μ.Χ. σὲ ἀδιακόσμητη μαρμάρινη πλάκα πού βρίσκεται στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο τῆς Κοζάνης (ἀρ. κατ. 146):

*Ἔτους ΑΙΥ, μηνὸς Δύστ[ρ]ο /ν δι', θεῶ Ἐννοδία Ζο|εῖχη
Κλεάγρον ἀνε|θόμην Ἄγα[θ]ήμερον/κέ Παράμονον παρ|αμέ-
νουσί μοι τὸν / τῆς ζωῆς χρόνον ὅπη|ρετούντων αὐτῶν /
τῆ θεῶ τὰς ἐθίμας ἡμέ[ρας]: |τούτων οὐδ' δισκροῦ|σι
οὔτε μου κληρο|νόμος οὔτε δανι|σττῆς (sic)· εἰ δέ τις
π[ε]ι|ράσει, δίδωσι πρόσ|τι[μον] ἱερῶ τῶ ταμ(ε)ίω|
δηράρια ἔντεκα | ---Α--- |---εὐτυχῶς---|-----|ἐπιμελο-
μένου [το] /ῦ Ἀγάθωνος.*

β) Ἐπιγραφή τοῦ 275 μ.Χ. σὲ ἀδιακόσμητη πλάκα πού βρίσκεται στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο τῆς Κοζάνης (ἀρ. κατ. 147):

*Ἔτους τρίτου εἰ|κοστοῦ τετρα|κοσιοστοῦ· Αδ|ρηλία... ἐχ|αρι-
σόμεθ' Ἐν|οδία κορ|άσιον ΤΑ|C ΑΘΕΑΤΕ.Τ...! ΔΙΟΜΑΥΤΗ ΚΠϚ! ἔτος
ἐν ἧν π[α]|ρῆδωκα τῆ| τρισὶ τοῦ Δί|ου μηνὸς ΤΗΠ|ΟΚΥ ΤΙΕΑΝΙΕ|ΚΑΤΟ.
HANI|ΑΡ.ΤΙΣ. ΤΟΥ|Εὐτυχία|νοῦ πεντεκ|εδεκάτη ΑΡΙ|ΑΝΤΙΡΗΤΩ|Ε
εὐτυχῶς.*

γ) Ἐπιγραφή τοῦ 275 μ.Χ. χαραγμένη στὴν ἴδια πλάκα μὲ τὴν προηγού-
μενη:

*Ἔτους/γνώ|Αδρη|λία Ζ|σειχ|η χαρ|ίζομ|ε (sic) θεᾶ Ἐνο|δία π|εδά|ριον
δνόματι Ἀ|νούκι|ν· παρ|εδώ|ξατο|ν Δίον μη[νός].*

Ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές αὐτές μαθαίνουμε ὅτι οἱ δοῦλοι στὴ Δυτικὴ Μακε-
δονία ὀνομάζονταν, ὅπως καὶ σὲ ἄλλα μέρη τῆς Μακεδονίας, *παιδάρια* καὶ
*κοράσια*². Ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέροντα ὅμως εἶναι τὰ στοιχεῖα πού δίνουν
οἱ ἐπιγραφές σχετικὰ μὲ τὸν τρόπο ἀπελευθέρωσης τῶν δούλων. Ἐτσι,
παρατηρεῖ κανεὶς ὅτι καὶ στίς τρεῖς ἐπιγραφές ἡ ἀπελευθέρωση τῶν δούλων
γίνεται μὲ τὴν ἀφιέρωσή τους στὴ θεᾶ Ἐνοδία³, προστάτισσα τῶν δούλων

1. Ὁφείλω κι ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ νὰ εὐχαριστήσω θερμὰ τὸν καθηγητὴ κ. Φ. Πέτσα, προϊστάμενο τότε τοῦ Τμήματος Ἀρχαιολογικῶν Ἐρευνῶν τῆς ΕΜΣ, καθὼς καὶ τὴν Ἐφορὸ Ἀρχαιοτήτων κ. Μ. Σιγανίδου-Καραμανώλη, πού μοῦ ἔδωσαν τὴν ἄδεια νὰ μελετήσω τὶς ἐπιγραφές.

2. Πρβ. Δ. Κανατσούλη, Ἡ μακεδονικὴ πόλις, «Μακεδονικά» 4 (1955/60) 257, σημ. 5, ὅπου καὶ οἱ ἄλλες ὀνομασίες τοῦ δούλου στὴ Μακεδονία.

3. Σχετικὰ μὲ τὴ θεᾶ αὐτὴ, βλ. Δ. Σαμάρη, Ἀπὸ τὸ μελλοντικὸ Σύνταγμα (Corpus) ἀρχαίων ἐπιγραφῶν τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας. Οἱ ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες σχετικὰ μὲ τὶς λατρεῖες τριῶν θεοτήτων (Δία, Ἡρακλῆ καὶ Ἐνοδία) στὴν Ἐλμιώτιδα καὶ Ἐορδαία

στήν περιοχή αυτή¹. Ὁ ὀρησκευτικὸς αὐτὸς τύπος ἀπελευθέρωσης, γνωστὸς κι ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου (ιδίως ἀπὸ τὴ Βοιωτία καὶ Φωκίδα)², εἶναι ὁ μοναδικὸς ποὺ χρησιμοποιεῖται στὴ Μακεδονία³, ὅπως δείχνουν οἱ ἀπελευθερωτικὲς πράξεις ποὺ βρέθηκαν ὡς τώρα στὴ Βέροια, Ἔδεσσα, Νάουσα, Λευκόπετρα, Ἀραβησσὸ κλ.⁴

Εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι οἱ Μακεδόνες προτιμοῦσαν τὸν τύπο αὐτὸν ἀπελευθέρωσης, γιατί εἶχε μακραίωνη παράδοση καὶ ἐπιπλέον ἐξασφάλιζε μεγαλύτερες ἐγγυήσεις στοὺς ἀπελευθερωμένους δούλους, ποὺ εἶχαν τὴν προστασία τοῦ ἱερατείου τῆς θεότητας, στήν ὁποία ἀφιερώνονταν εἰκονικὰ ἀπὸ τοὺς κυρίους τους⁵. Ἐξάλλου ἀρκετὲς φορὲς τὴν ἐλευθερία τους τὴν ἐγγυοῦνταν καὶ οἱ διάφορες ποινικὲς ρῆτρες ποὺ ὀρίζονταν στὶς ἀπελευθερωτικὲς πράξεις ἀπὸ τοὺς ἀπελευθερωτὲς. Ἔτσι, βλέπουμε ὅτι στήν πρώτη ἀπελευθερωτικὴ πράξη τῆς Ἐξοχῆς ὀρίζεται ἡ πληρωμὴ πρόστιμου στοῦ ἱεροῦ ταμεῖο γιὰ τοὺς δανειστὲς ἢ τοὺς κληρονόμους ποὺ θὰ τολμοῦσαν ἀργότερα νὰ ἀπειλήσουν τὴν ἐλευθερία τῶν ἀπελευθερωμένων δούλων.

Σχετικὰ μὲ τὸ χρόνον ἀπελευθέρωσης, παρατηρεῖ κανεὶς ὅτι στήν πρώτη ἀπελευθερωτικὴ πράξη τῆς Ἐξοχῆς οἱ δοῦλοι εἶχαν τὴν ὑποχρέωση νὰ παραμείνουν κοντὰ στὸν ἀπελευθερωτὴ κύριό τους ὡς τὸ θάνατό του καὶ συγχρόνως νὰ ὑπηρετοῦν τὴ θεὰ κατὰ τὶς μέρες ποὺ γίνονταν γιορτὲς στοῦ ἱεροῦ της («τὰς ἐθίμους ἡμέρας»). Πρόκειται ἐδῶ γιὰ τὸ γνωστὸν τύπον ἀπελευθέρωσης ποὺ λέγεται «παραμονή»⁶, ἀπὸ ὅπου πολλὲς φορὲς οἱ δοῦλοι ποὺ ἀποχτοῦσαν τὴν ἐλευθερία τους μὲ αὐτὸν τρόπο ἔπαιρναν τὸ χαρακτη-

κατὰ τὴν περίοδο τῆς ρωμαϊοκρατίας (Ἀνακοίνωση στοῦ «Γ' Συμπόσιο Ἱστορίας-Λαογραφίας-Γλωσσολογίας Δυτικομακεδονικοῦ χώρου», Θεσσαλονίκη, Ἀπρίλιος 1982).

1. Σύμφωνα μὲ τὶς ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες, στήν Κεντρικὴ Μακεδονία οἱ δοῦλοι ἀφιερώνονταν στὴ *Μητέρα τῶν Θεῶν* ἢ στήν *Ἀνίκητο Μᾶ* (Ἔδεσσα), στὴ *Συρία Παρθένο* ἢ στήν *Ἀργότερα Ἀρτεμη* (Βέροια, Ἀραβησσός), στὴ *Γαζωρία Ἀρτεμη* (Ἡμαθία), στὴ *Μητέρα Θεῶν Ἀυτόχθονα* (Λευκόπετρα) κ.λ.

2. Γιὰ τὸν τύπον αὐτὸ βλ. P. Foucart, στοῦ Daremberg-Saglio, *Dictionnaire des antiquités*, I, 302-303, στή λ. «apeleutheroi». A. Calderini, *La manomissione e la condizione dei liberti in Grecia*, Milano 1908, 96 κ.έ.

3. Ἀπὸ ὅλες τὶς μακεδονικὲς ἀπελευθερωτικὲς πράξεις μιὰ μόνο δὲν συντάχθηκε σύμφωνα μὲ τὸν τύπον αὐτό, βλ. BSA 41 (1940/45) 113-114, ἀρ. 25.

4. Βλ. Δήμιτσα, Ἡ Μακεδονία, ἀρ. 3, 126. Μ. Ἀνδρόνικου, Ἀρχαῖαι ἐπιγραφαὶ Βεροίας, Θεσσαλονίκη 1950, 7 κ.έ. Φ. Πέτσα, Πολυσήμαντες ἀπελευθερωτικὲς ἐπιγραφές, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον Σφενδόνη», 1977, 133-140.

5. Βλ. P. Foucart, ὅ.π.

6. Γιὰ τὸν τύπον αὐτὸν βλ. P. Foucart, ὅ.π., 304. P. Koschaker, *Über einige griech. Rechtsurkunden aus den Ö. Randgebieten des Hellenismus*, 1931. B. Adams, *Paramoné und verwandte Texte*, 1964. A. Babacos, *Actes d'aliénation en commun et autres phénomènes apparentés d'après le droit de la Thessalie antique*, Thessalonique 1966, 76-85. J. Herrmann, «Revue Intern. des Droits de l'Antiquité» 10 (1963) 151 κ.έ.

ριστικό όνομα *Παράμονος*. Ἡ συχνή μνεία τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ στις ἐπιγραφές τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας¹ δείχνει ὅτι ὁ τύπος αὐτὸς ἀπελευθέρωσης ἦταν ἀρκετὰ διαδομένος στὴν περιοχὴ αὐτή. Στις ἄλλες δύο ἀπελευθερωτικές πράξεις τῆς Ἑξοχῆς, ὅπου δὲν ὀρίζεται τέτοιος ὅρος παραμονῆς, εἶναι εὐνόητο ὅτι οἱ δοῦλοι ἦταν ἐλεύθεροι ἀπὸ τὴ στιγμή τῆς «στηλογράφησης» τῆς πράξης, χωρὶς νὰ ἔχουν καμιὰ νομικὴ ὑποχρέωση ἀπέναντι στὸν κύριό τους. Δὲν ξέρουμε μόνο ἂν εἶχαν ὑποχρεώσεις καὶ ποιὲς ἦταν αὐτὲς ἀπέναντι στὴ θεά. Τὸ πιὸ πιθανὸ εἶναι νὰ μὴν εἶχαν καμιὰ ὑποχρέωση, γιατί ἡ ἀφιέρωση στὴ θεά ἦταν συμβολικὴ· στὴν πραγματικότητά οἱ δοῦλοι πλήρωναν στὸν κύριό τους ἓνα ποσὸ γιὰ τὴν ἐξαγορὰ τῆς ἐλευθερίας τους, τὸ ὁποῖο ὅμως δὲν ἀναγράφεται στὴν ἀπελευθερωτικὴ πράξη ἐξαιτίας τοῦ ἱεροῦ χαρακτήρα της καὶ γιατί θὰ ἐρχόταν σὲ ἀντίφαση μὲ τις τυπικὲς φράσεις *ἀνεθόμην, ἐχαρισόμην καὶ χαρίζομαι*².

Οἱ δοῦλοι, μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσή τους, διατηροῦσαν συνήθως στενὲς σχέσεις μὲ τούς πρῶν κυρίους τους. Γιατί, καθὼς δὲν εἶχαν πολιτικὰ δικαιώματα, ἐκπροσωποῦνταν ἐνώπιον τῆς πολιτείας ἀπὸ τούς πρῶν κυρίους τους (τούς «πάτρωνες»)³. Γιὰ τις σχέσεις ἀπελευθέρων-κυρίων διαφωτιστικὰ στοιχεῖα μᾶς δίνει μιὰ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Ἄνω Κώμη⁴, στὴν ὁποία ὁ ἀπελευθέρως ἐμφανίζεται ὡς κληρονόμος τῆς περιουσίας τῆς πρῶν κυρίας του καὶ ὡς ἐκτελεστής τῆς διαθήκης της.

Τέλος, ἀπὸ τις ἀπελευθερωτικὲς πράξεις τῆς Ἑξοχῆς, καθὼς κι ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή τῆς Κοζάνης, ἀντλεῖ κανεὶς πολὺτιμα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἐθνικότητα τῶν δούλων καὶ γιὰ τὸ ρόλο τους στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας. Ἔτσι, ἀπὸ τὸ χαρακτηριστικὸ αἰγυπτιακὸ ὄνομα Ἀνούκιν⁵, καθὼς κι ἀπὸ τὴ θεσσαλικὴ καταγωγὴ τῆς θεᾶς Ἐνοδίας, προστάτισσας τῶν δούλων, προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἀνάμεσα στοὺς δούλους τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας ὑπῆρχε ἓνα ποσοστὸ ἀπὸ Θεσσαλοὺς καὶ Αἰγύπτιους. Ἐξάλλου, τὸ πρόβλημα τῆς ἐθνικότητος τῶν δούλων διαφωτίζεται ἀρκετὰ κι ἀπὸ τὴν παρουσία θρακικῶν καὶ ἀνατολικῶν ἀνθρωπωνυμίων στις ἐπιγραφές⁶, τὰ ὁποῖα μαρτυροῦν τὴν ὕπαρξη Θρακῶν καὶ Μικρασιατῶν δούλων. Δυστυχῶς ὅμως εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑπολογιστεῖ στατιστικὰ, ἔστω καὶ κατὰ προσέγγιση, ἡ ἀριθμητικὴ ἀναλογία τῶν δούλων κάθε ἐθνικότητος.

1. Βλ. Δ. Σ α μ σ ἄ ρ η, Τὰ ἀνθρωπωνύμια τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας κατὰ τὴ ρωμαιοκρατία μὲ βάση τις ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες, σ. 270.

2. Βλ. πιὸ πάνω τις ἀπελευθερωτικὲς πράξεις τῆς Ἑξοχῆς.

3. Βλ. Δ. Κ α ν α τ σ ο ὑ λ η, ὅ.π., 255-256.

4. Βλ. πιὸ πάνω, σ. 302, σημ. 3.

5. Βλ. πιὸ πάνω τὴν τρίτη ἀπελευθερωτικὴ πράξη τῆς Ἑξοχῆς.

6. Βλ. Δ. Σ α μ σ ἄ ρ η, ὅ.π., σ. 263.

Σχετικά πάλι με τὸν οἰκονομικὸ ρόλο τους, φαίνεται ὅτι οἱ δοῦλοι *χρησιμοποιοῦνταν* τόσο στὶς οἰκιακὲς ὅσο καὶ στὶς ἀγροτικὲς ἐργασίες. Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ τὴ μνεία γυναικῶν δούλων («κοράσια») στὶς ἐπιγραφὲς τῆς Ἐξοχῆς, καθὼς κι ἀπὸ τὴ μνεία δούλου ἀμπελουργοῦ στὴν ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ τῆς Κοζάνης¹. Ἄλλωστε δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι σύμπτωση τὸ ὅτι καὶ οἱ τέσσερις ἐπιγραφὲς ποὺ ἀναφέρουν δούλους βρέθηκαν στὸ πιὸ πεδινὸ μέρος τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, ποὺ εὐνοοῦσε τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας.

3) *Δημόσιοι ἀγῶνες*. Σχετικὰ μετὸ θεσμὸ αὐτό, ποὺ ἦταν τόσο διαδομένος στὴν ὑπόλοιπη Μακεδονία, γιὰ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία δὲ διαθέτουμε, ὡς τὴ στιγμὴ αὐτή, καμιά ἄμεση ἐπιγραφικὴ μαρτυρία. Ἀκόμη κι αὐτὴ ἡ ὑπαρξὴ του μαρτυρεῖται ἔμμεσα μόνον ἀπὸ ἐπιγραφὴ τοῦ Ἄργου τοῦ Ὀρεστικοῦ², ποὺ ἀναφέρει τὸ θεσμὸ τοῦ ἀγωνοθέτη.

4) *Θρησκευτικὲς γιορτές*. Ἡ μοναδικὴ ἐπιγραφικὴ μαρτυρία ποὺ ἔχουμε ὡς τώρα γιὰ τὴν τέλεση θρησκευτικῶν γιορτῶν στὴ Δυτικὴ Μακεδονία προέρχεται ἀπὸ ἀπελευθερωτικὴ πράξη τῆς Ἐξοχῆς³. Ἡ ἐπιγραφὴ μνημονεύει «τὰς ἐθίμους ἡμέρας» (= τὶς γιορτάσιμες μέρες) τῆς θεᾶς Ἐνοδίας, κατὰ τὶς ὁποῖες ὄφειλαν οἱ ἀπελευθερωμένοι δοῦλοι νὰ προσφέρουν τὶς ὑπηρεσίες τους στὸ ἱερό τῆς θεᾶς.

Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Κ. ΣΑΜΣΑΡΗΣ

1. Βλ. πιὸ πάνω, σ. 302, σημ. 7.

2. Βλ. πιὸ πάνω, σ. 295, σημ. 2.

3. Βλ. πιὸ πάνω τὴν πρώτη ἀπελευθερωτικὴ πράξη τῆς Ἐξοχῆς.

RÉSUMÉ

Dimitrios C. Samsaris, Les témoignages épigraphiques pour les institutions de la Macédoine Occidentale à l'époque romaine.

Le matériel épigraphique ramassé pour le Corpus des inscriptions anciennes de la Macédoine Occidentale, qu'on prépare au Centre de Recherches Archéologiques de la Société d'Études Macédoniennes, fournit des renseignements précieuses concernant les institutions macédoniennes. Pour faciliter la recherche historique, l'auteur donne dans le présent article ces témoignages épigraphiques pour les institutions de la Macédoine Occidentale à l'époque romaine. Les institutions, attestées par l'épigraphie, sont politiques, religieuses et sociales.

Les institutions politiques: 1) Les κοινὰ des Orestes et des Elimotes mentionnés sur des inscriptions d'Argos Oresticon (I^e s.ap. J.C.), de Vattyna (près du village actuel de Kranochori) (IIe s.ap. J.C.). 2) L'assemblée du peuple (ἐκκλησία τοῦ δήμου) sur des inscriptions trouvées à Vattyna et à la ville actuelle de Kozani. 3) Les politarques (πολιτάρχαι) sur des inscriptions (IIe s. ap. J.C.) de Vattyna et de Lyca. 4) L'ambassade (πρεσβεία) sur le décret de Vattyna (IIe s.ap. J.C.). 5) Les magistrats du gymnase (ἄρχων γυμνασίου, ἐφήβαρχος).

Les institutions religieuses: 1) Les ἀρχιερεῖς mentionnés sur des inscriptions de Lyca (IIe s.ap. J.C.) et de Velvendos (IIIe s.ap. J.C.). 2-4) Les institutions de μακεδονιάρχης, ἱεροφάντης πρεσβυτάρχης τῶν Ὀλυμπίων sur l'inscription de Velvendos (IIIe s.ap. J.C.). Ces institutions concernent le κοινόν τῶν Μακεδόνων siégé à Véroia. 5) Les ἐπιμεληταὶ ἱερῶν sur des inscriptions d'Aeané et d'Exoché.

Les institutions sociales: 1) L'éphèbie (ἐφηβεία) connue par une liste des éphèbes (146/7 ap. J.C.) trouvée près du village actuel de Sisani. Sur la liste figurent les noms de 22 éphèbes, dont les 21 portent des noms grecs ou romains et l'un éphèbe le nom sémitique Σαμβαθίων. La liste présente un intérêt particulier pour l'étude des phénomènes de la romanisation et de l'hellénisation anthroponymique de la population étrangère de cette région. 2) L'esclavage (δουλεία) connue par trois actes d'affranchissements (IIIe s. ap. J.C.) trouvés près du village actuel d'Exoché (dép. de Kozani) où il

existait un sanctuaire de la déesse Ένοδία. L'affranchissement se fait par consécration des esclaves à la déesse Ένοδία; c'est le type religieux d'affranchissement si répandu en Macédoine. Les inscriptions en question fournissent des renseignements sur les rapports entre les libérateurs et les esclaves et aussi sur la nationalité des esclaves et sur leur rôle dans la vie économique de cette région. 3) Les concours publics (δημόσιοι ἀγῶνες) et 4) Les fêtes religieuses (ἑθιμοὶ ἡμέραι) mentionnées sur un acte d'affranchissement d'Exoché.